

СПОСАБЫ ЎВАСАБЛЕННЯ АНТЫВАЕННАЙ ІДЭІ Ў АПАВЯДАННЯХ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА «ЛІТОЎСКІ ХУТАРОК», «РУСКІ», «ГЕНЕРАЛ», «НА ЭТАПЕ», «ПАКІНУТЫЯ ХАТЫ»

П. А. Давыдава

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

palinadavydava@gmail.com;

навуک. кір. – Г. М. Бутырчык, канд. філал. навук, дац.

У дадзеным артыкуле даследуюцца спосабы ўвасаблення антываеннай ідэі ў апавяданнях Максіма Гарэцкага (1893 – 1938). Аўтар аналізуе сутнасць вайны, ваеннай рэчаіснасці і чалавека ў ёй. Вызначана, што кантраст паміж з’явамі, апазіцыі (напрыклад, «свой-чужы»), адлюстраванне зменаў у чалавечай свядомасці пасля траўматычнага досведу, рэалістычныя мастацкія апісанні, стварэнне вобраза «чужой» вайны з’яўляюцца асноўнымі спосабамі ўвасаблення антываеннай ідэі ў разгледжаных апавяданнях Максіма Гарэцкага.

Ключавыя словы: антываенная ідэя; кантраст; апазіцыя «свой-чужы»; «чужая» вайна.

Максім Гарэцкі (1839 – 1938) – пісьменнік, які пачаў у беларускай літаратуры антываенную плынь, пішучы свае творы падчас і пасля Першай сусветнай вайны. Максіма Гарэцкага параўноўваюць з еўрапейскімі аўтарамі «страчанага пакалення», напрыклад, з такімі, як Э. М. Рэмарк («На заходнім фронце без змен» (1929) [14]), А. Барбюс («Агонь» (1916) [1]), Дж. Дзюамель («Жыццё пакутнікаў» (1917) [11]), Э. Хемінгуэй («Бывай, зброя!» (1929) [15]). Варта адзначыць, што дакументальна-мастацкая аповесць «На імперыялістычнай вайне» [5] была напісаная раней за антываенныя творы Рэмарка. Максім Гарэцкі быў расстраляны 10 лютага 1938 года. Т. М. Дасаева склала «Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага» [10], дзе сабраная вялікая колькасць звестак пра этапы жыцця пісьменніка з дакладнымі датамі і месцамі падзей. А. С. Ліс і І. У. Саламевіч выдалі кнігу «Максім Гарэцкі: Успаміны, артыкулы, дакументы» [12], куды ўваходзяць як згадкі тых, хто бачыўся з М. Гарэцкім, так і чытачоў, якія пасля сталі пісьменнікамі. Радзімам Гарэцкім напісаная кніга «Ахвярую сваім “я”... (Максім і Гаўрыла Гарэцкія)» [9]. У наш час адбываецца пераасэнсаванне творчасці Максіма Гарэцкага праз розныя віды мастацтва: рэжысёр Віктар Аслюк стварыў фільм «Рускі» (2013) паводле апавядання М. Гарэцкага; на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы доўгі час ішоў спектакль «Дзве душы» ў пастаноўцы Мікалая Пінігіна (прэм’ера ў 2016).

Апавяданне Максіма Гарэцкага «Літоўскі хутарок» з’яўляецца першым антываенным творам у беларускай літаратуры. Аўтар скончыў апавяданне 7 красавіка 1915 года (выдадзена было ў 1920 годзе ў газеце «Беларусь»), калі знаходзіўся ў сваёй вёсцы Малой Багацькаўцы. Менш чым за паўгода да гэтага Максім Гарэцкі быў паранены, доўга знаходзіўся ў шпіталі. Аўтар меў асабісты ваенны досвед і не бачыў гераізму ў ваенных дзеяннях, адпаведна, яго творы маюць трагічны пафас.

Творчасць Максіма Гарэцкага была даследаваная беларускім літаратуразнаўцам Міхасём Мушынскім (манаграфія «Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі»). М. Мушынскі адзначае абмежаванасць тэрыторыі хутара, аднак не выкарыстоўвае катэгорый «свой-чужы». Літаратуразнаўца сцвярджае, што асабліва сцю творчасці Максіма Гарэцкага з'яўляецца адлюстраванне натуральнасці чалавечых паводзінаў: «Уласцівая М. Гарэцкаму манера выкладу прываблівае выключнай натуральнасцю паводзінаў героя і яго рэакцыі на праявы рабаўніцтва акупантаў» [13, с. 99].

Максім Гарэцкі ў творы «Літоўскі хутарок» выкарыстоўвае розныя спосабы для выяўлення антываеннай ідэі. Дзеянне адбываецца на адмежаванай прасторы – літоўскім хутары, дзе жыве сям'я Яна Шымкунаса. Праз вобраз хутара Максім Гарэцкі паказвае адасобленасць сям'і і развівае апазіцыю «свой-чужы». Для герояў твора чужымі з'яўляюцца як руская армія, так і нямецкая. Прыходзячы на хутар, салдаты рускай арміі ламаюць і забіраюць маёмасць Яна Шымкунаса для сваіх патрэб. Гэта выклікае пачуццё непрыняцця ў гаспадара хутара: «Пачалі ламаць вароты, дзверы, платкі на будоўлю бліндажоў. Ян выйшаў з хаты. – Няможна! Не далі! Я не далі, – казаў ён салдату, што цягнуў вершкавую дошку-паліцу. – Няможна? Возьмем... Вайна, дзядуля. Табе заплацяць» [4, с. 143]. Падчас страляніны Ян спрабуе сябе пераканаць: «– Гэта ж свае... чаго баяцца» [4, с. 144]. Калі на хутар прыходзяць нямецкія салдаты, то Ян Шымкунас ставіцца да іх выключна як да чужых. Не ў сваім доме чужыя людзі паводзяцца, быццам гаспадары: «...калі ў нас не хопіць хлеба, мы ў рускіх адбяром... Дзяўчына, даліце кофе!» [4, с. 149]. Максім Гарэцкі выкарыстоўвае вобраз менавіта *літоўскага* хутарка і *літоўскай* сям'і дзеля ўзмацнення апазіцыі «свой-чужы» (жыхары хутара не разумеюць ні ўчынкаў салдатаў абедзвюх армій, ні іх моў). З'ява вайны чужая для хутаранцаў. У 1982 годзе Васіль Быкаў напісаў апавесць «Знак бяды» [2], дзе вобраз хутара мае падобнае значэнне.

У апавяданні «Літоўскі хутарок» Максім Гарэцкі выкарыстоўвае супрацьпастаўленне прыроды і вайны, побыту і жахлівых праяў вайны. Напярэдадні баявых дзеянняў людзей апанаваў страх і слёзы, а ў гэты ж час у прыродзе не адбывалася ніякіх зменаў: «А на вуліцы – цёплае сонейка; пяюць без клопату птушкі, гудзяць у ліпняку пчолы. Усё – як усягды. Не даецца веры навінам» [4, с. 141]. Максім Гарэцкі параўноўвае побытавыя рэчы, вядомыя прыродныя з'явы з праявамі вайны. Такім чынам аўтар супрацьпастаўляе звыклае, *сваё* з нязвыклым, *чужым*: «Калоны войска ідуць туды і сюды. Грымяць цялежкі, кухні, гарматы. Скачуць вершнікі. А ранне такое сонечнае, цёплае. Прыпякае. Неба сіняе-сіняе. А ўдалі над лесам выплываюць знедкуль белыя клубочкі дыму. Пакажуцца і паволі расплывуцца. Там жа нешта гудзіць, як далёкі ціхі гром» [4, с. 144]; «...за гарою быццам чым хлопаюць ці бабы на падоле бялізну перуць» [4, с. 144].

У творы выразна бачны кантраст паміж чалавечымі каштоўнасцямі і навакольнай рэчаіснасцю. Ян Шымкунас не можа ўявіць, што хтосьці можа прыйсці ў яго дом: «– Няго сюды, да мяне на хутар, можа прыйсці герман? Няго тут на маім родным полі, блізка хаты маёй страляць будуць? І тутака

ляжыць будуць забітыя? Не, не можа таго быць! А то што ж тады?» [4, с. 142]. Першая думка, якая хвалюе Даміцэлю, – гэта жыццё сыноў, Блажыса і Дамяніка. Ян Шымкунас напачатку найбольш пераймаецца за гаспадарку: «– Баюся, што хлеб сабраць не паспею. Збяру ў гумно, што ёсць, а прыйдуць свае ці чужыя – і спалюць» [4, с. 143]. Адметна, што Ян Шымкунас бачыць небяспеку і ў сваіх, і ў чужых, адпаведна, усе чужыя.

Вайна з’яўляецца гвалтам у розных формах. У апавяданні «Літоўскі хутарок» першае сутыкненне з гвалтам – прыход рускіх салдат, пачатак баявых дзеянняў. Ян не можа сысці са свайго дома («Не, ён не кіне свае сялібы, свае гаспадаркі» [4, с. 144]), але і супрацьстаянне гвалту немагчымае. З наступленнем нямецкіх салдат адбываецца фізічны гвалт. Да людзей ставяцца, як да рэчаў: «– Дый наконт дзяўчонок надта ж ладна! Дзівеце, што за *матэрыял*» [4, с. 149]. Дзве дачкі Яна Шымкунаса розныя па характарах: Ядвіся больш адкрытая і разняволеная, Монця стрыманая і сур’ёзная. Ні Ядвіся, ні Монця не здольныя супраціўляцца гвалту: Ядвіся хворая, блізкая да вар’яцтва («– Не рушце! Не рушце! Ратуйце!» [4, с. 152]), Монця вяртаецца з палону згвалтаваная («Няможна было пазнаць Монцю. Сляды мук, перажытага сораму і гвалту адбіліся страшным выглядам на твары» [4, с. 152]). Пасля нямецкіх салдат вяртаюцца рускія, зноў руйнуюць гаспадарку хутара: «– Ах, Божа мой! Не пашкадавалі маіх пчолак. Чужы пакрыўдзіў, і свае ж не даруюць» [4, с. 152]. Адпаведна, з гвалтам і гвалтаўніком немагчыма ні дамовіцца, ні супрацьстаяць ім.

Вайна закранае людзей абсалютна розных узростаў, без дазволу робіцца паўсядзённасцю іх жыцця. Максім Гарэцкі паказвае непрыняцце і прыкрасць вайны: «Во, збоку шасэ калдыбае дзед. Падняў з зямлі каску, раздушаную катком, *падзяржаў двума пальцамі і кінуў у канаву*» [4, с. 151]. Хлопцы (хутчэй, дзеці ці юнакі) праяўляюць зацікаўленасць, але таксама жывуць у страху: «Двое хлопцаў збіраюць гільзы. Паднялі паломаную стрэльбу, але ўбачылі салдатаў, кінулі яе і пабеглі ўцякаць» [4, с. 151]. Максім Гарэцкі ілюструе страту каштоўнасці чалавечага жыцця; навошта патрэбная вайна, калі ўсе яе ўдзельнікі апынаюцца ў адной невядомай магіле: «Крыжы на полі, на краях лесу, ля дарогі за канаваю. Змывае дождж слабыя карандашныя надпісы. “Тутака пакояцца рускія воіны, забітыя пры здабыванні места С. 4 жніўня 1914 года”. Відавочна, у адной магіле пахаваны і немцы, бо на адной з іх стаіць другі крыж з надпісам: “Тутака пакояцца германскія воіны, забітыя пры абароне места С. 4 жніўня 1914 года”. Яшчэ колькі сігоў і дошка: “Магіла воінаў-жыдоў”. Іншыя крыжы са звязаных кічкаў. І ўжо пахіліліся, і ўжо борзда завалюцца. І згубіцца месца апошняга супакаення воіна» [4, с. 150].

Пасля першага бою героі незваротна змяняюцца, існуюць у няведанні, трывозе і бясчасці: «І потым ужо цалюткі дзень, да канца бою, стары не мог апамятацца і агоўтацца і *зрабіцца такім, як заўсёды, і думаць, як заўсёды*. Нібы пялёнка нейкая заслала вочы, нібы ўва сне плыло ўсё ў бездонне часу, толькі ні на каліва не пакідала балючае пачуццё чакання канца бою, чакання ночы і нейкая прыглушаная трывога аб сабе і аб жонцы з дочкамі і аб сваіх салдатах» [4, с. 144]. У фінале апавядання Максім Гарэцкі паказвае, як вайна

адбіваецца на кожным героі і на самім хутарку: старая Даміцэля саслепла, яе сын Блажыс паранены (даслаў ліст з Масквы), нежывы сабака, змарнелы Ян, хворая Ядвіся, згвалтаваная Монця, зруйнаваная гаспадарка. Літоўская сям'я не пакідае свайго хутара, бо гэта іх дом, абмежаваная прастора, якую яны маглі кантраляваць і ўладкоўваць да вайны. Пасля разбурэнняў сям'я застаецца ў сваім «раскіданым гняздзе», бо тутэйшым людзям будзе складана знайсці прытулак у свеце: «— Чаму ж раней не ўцякалі? — Чаму? Так... не ведалі. — І па тону гэтага адказу няможна ўцяміць, *чаму літовец так прыкут да свайго гнязда і ці сапраўды ён не ведаў*» [4, с. 154]. Апавяданне «Літоўскі хутарок» мае калыхальную кампазіцыю: твор пачынаецца і заканчваецца апісаннем прыроды, але ў фінале бачны адбітак ваенных дзеянняў: «Па снегавай дарозе коламі гармат глыбокія выбіты калюгі. Асцярожна спускаецца з гары калона войска адступаючага, як нейкая шэрая ўстужка, толькі трапечацца і безупынна паўзе» [4, с. 154].

Такім чынам, у апавяданні Максіма Гарэцкага «Літоўскі хутарок» антываенная ідэя рэалізуецца праз характэрны вобраз хутара; супрацьпастаўленне прыроды і вайны, побыту і праяў вайны; кантраст чалавечых каштоўнасцей і навакольнай рэчаіснасці; паказ гвалту ў розных формах; незваротныя змены светаўспрымання герояў; мастацкае выяўленне бессэнсоўнасці вайны і гвалту.

Наступнае апавяданне Максіма Гарэцкага, у якім прысутнічае антываенная ідэя, «Рускі» (твор напісаны ў 1915 г., але выдадзены ў 1925 г. у часопісе «Полымя»). У адрозненне ад «Літоўскага хутарка», дзе паказваюцца баявыя дзеянні, у апавяданні «Рускі» іх няма. Падзеі адбываюцца блізка да аўстрыйскіх пазіцый («...забрыў лішне далёка ў бок аўстрыяцкіх пазіцый, за сваю перадавую старожу...» [8, с. 155]). Максім Гарэцкі выяўляе заганную сутнасць вайны праз сустрэчу двух герояў, аўстрыяка і Рускага.

Гісторыю пра Рускага і аўстрыяка расказвае апавядальнік, які знаходзіцца ў адным шпіталі з Рускім. Напачатку невядома прычына хваробы Рускага, Максім Гарэцкі пакідае толькі апісанне героя: «І толькі ў вачах гаротніка ёсць штосьці такое, што выдае цяжкую хваробу, і муку, і безнадзейнасць. Вочы ў яго праваліліся, зрабіліся маленькімі. Галоўнае ж, яны страшэнна змарнаваныя, нейкія змятыя, сцёртыя. Трэба прыгледзецца да іх, і тады відаць у іх боль» [8, с. 155]. Пасля апавядальнік пераходзіць да самой гісторыі, якая прывяла героя да такога стану.

Трагічныя падзеі заўсёды падзяляюць жыццё на часткі, так адбываецца і ў гэтым апавяданні. Жыццё Рускага мае падзел «да вайны», але катэгорыі «пасля» не існуе, бо гэта невядомасць: «...да вайны ці, лепей кажучы, да мабілізацыі — Рускі быў звычайным земляробам Магілёўскае губерні...» [8, с. 155].

Важным складнікам апавядання «Рускі» з'яўляецца кантраст з'яў мірнага і ваеннага жыцця. Рускі знаходзіцца на фронце, але намагаецца займацца побытавымі справамі: «І на пазіцыі, у часе доўгага і спакойнага стаяння ў зацішку малаважнага фронту, болей за другіх сваіх таварышаў любіў Рускі туляцца па *пустых, кінутых сялянскіх дварах* і поркацца там шукаючы

пажытку» [8, с. 155]. Максім Гарэцкі захоўвае гэты кантраст і ў мастацкіх дэталях: «...у адной руцэ кацялок з накапанаю *бульбаю*, а ў другой – *стрэльбу* на ўсякую неспадзяванку» [8, с. 155]; «Ворагі прывіталіся, як даўныя сябры» [8, с. 155].

І для Рускага, і для аўстрыяка вайна з’яўляецца «чужой» і бессэнсоўнай. Аўстрыяк-украінец мае сваю сям’ю, дзяцей, але належыць да імперскай арміі, таму яго каштоўнасці ні для каго не маюць значэння. Ідэнтычнасць Рускага дэфармаваная: ён апынаецца выканаўцам нязвычайнай для сябе сацыяльнай ролі; паходзіць з Беларусі, але называецца Рускім дзеля апраўдання свайго ўчынку; асоба героя руйнуецца, бо ён не паспявае ўсвядоміць свайго злачынства, працягвае існаваць фізічна, але супастаўляе сябе з забітым аўстрыякам. Рускі і аўстрыяк не павінны знаходзіцца на вайне, але яны падпарадкаваныя інтарэсам імперый. Героі мірна разыходзяцца, бо Рускі самастойна вырашае не весці аўстрыяка ў палон. Праз імгненне ў Рускага ўзнікае «чужая» думка, што ён не забіў ворага: «Яго прыціснула тое, што не меў часу падумаць, як гэта што было. Ён хапаўся ўцяміць, ці ўсё добра ён рабіў. І калі раптам бліснула яму ў галаве, і ён, каб не спазніцца і каб пасля не шкадаваць, што быў варонаю, ён, ужо ступіўшы разоў дзесяць, сказаў сам сабе: “Э, што ж я за ваяка”. І не сказаў, толькі бліснула яму так у галаве... Павярнуўся, злажыўся стрэльбаю і без дум паціснуў пальцам» [8, с. 156]. Такім чынам, адсутнасць і дэфармаванасць пэўнай ідэнтычнасці пазбаўляе чалавека здольнасці асэнсавана прымаць самастойныя рашэнні і падпарадкоўвае яго чужым інтарэсам на чужой вайне.

Ахвярам вайны будзе не адно пакаленне, таму аўстрыяк згадвае: «Зостанэцца мая жынка і дзіты...» [8, с. 156]. Адной рэплікай Гарэцкі паказвае працягласць трагедыі. Падчас вайны скажаецца і руйнуецца гуманістычная мараль, забойца хрысціцца і аглядае рэчы мёртвага: «Рускі перахрысціўся над мёртвым і палез у яго кішэню ў штанах» [8, с. 157]. У фінале апавядання Гарэцкі зноў апісвае стан Рускага, знявечанага неасэнсаваным забойствам, якога б магло не быць: «...як ён горка плакаў і жаліўся, што яму ўсё нешта здаецца. Няшчасны, нягледзячы на бром і падскурнае ўпырсківанне, заліўся слязьмі так шчыра і жалосна і так доўга, што ніяк не можна было яму не верыць...» [8, с. 158].

Такім чынам, у апавяданні «Рускі» антываенная ідэя ўвасабляецца праз мастацкія апісанні стану героя; кантраст паміж мірным жыццём і вайной; дэфармацыю (і адсутнасць) ідэнтычнасці; знішчэнне гуманістычнай маралі; падзел жыцця на «да вайны» і невядомасць; пакуты ад вайны некалькіх пакаленняў; выяўленне вайны як «чужой» для герояў твора.

Апавяданне «Генерал» было напісанае ў 1916 годзе (выдадзенае ў 1918 годзе ў газеце «Вольная Беларусь») і працягвае шэраг антываенных твораў Максіма Гарэцкага. У ім аўтар не засяроджвае ўвагі на баявых дзеяннях, як і ў апавяданні «Рускі», а паказвае стасункі паміж людзьмі на фронце і стаўленне розных герояў да ваеннай рэчаіснасці.

Максім Гарэцкі стварае іранічны вобраз старога генерала: «А пад вачмі – жоўтыя зморшчаныя мяшчкі, на макушцы – рэдзенькія валасы, сівенькія,

мяккія, набок зачасанія» [3, с. 181]; «У стройненькім мундзірчыку на англійскі фасон і ў штанах галіфэ, з белым каўнерчыкам на шыі і ў манкетах у кратачкі на тонкіх худых руках, ён выглядаў *дробненькаю, старэнькаю, але фарсістаю чысцёшкаю*» [3, с. 182]. Як і ў папярэдніх антываенных апавяданнях Гарэцкага, у апавяданні «Генерал» значным сродкам увасаблення антываеннай ідэі з'яўляецца кантраст. Супрацьпастаўляюцца погляды салдатаў на ваенныя дзеянні і погляд генерала; вобразы салдатаў, якія знаходзяцца ў акопах, і вобраз генерала, які знаходзіцца ў бяспечы.

Кабінет генерала знаходзіцца ў бяспечным месцы, дзе ён можа займацца сваімі справамі: «Ён сядзеў у кабінце, зробленым з гасцінага пакоя ў аграмадным старасвецкім панскім доме, дыміў цыгараю і часам сёрбаў маленькаю сярэбранаю лыжачкаю чорную сцюдзёную каву» [3, с. 182]. Дывізія некалькі месяцаў стаяла на месцы, і таму генералу было сумна, не было прыгод, «ён прыдумваў і не ведаў – чым заняцца...» [3, с. 182]. У той час салдаты знаходзяцца на баявой пазіцыі, дзе дымна, бегаюць людзі і няма хлеба: «Паціху кранулі і праз колькі хвілін уехалі ў дымны сасоннік, дзе віднеліся перадкі, зямлянкі, конскія морды, людзі перабягалі. Тут стаяла батарэя» [3, с. 184]. Максім Гарэцкі супрацьпастаўляе генерала і вайскоўцаў на ўзроўні іх стаўлення да баявых дзеянняў, гераізму, храбрасці, пачуцця сваёй бяспекі і бяспекі таго, хто побач. Для генерала галоўнае напышлівасць, гераічнасць вайны: «Самае горшае ў кожнай справе, – зноў разважаў сам з сабою генерал, – калі няма да чаго імкнуцца, калі няма куды ляцець, няма размаху...» [3, с. 184]. Ён выстаўляе сваю важнасць і ўладу перад падначаленымі вайскоўцамі: «Але генерал, яшчэ не даўшы яму падысці, хмура спытаўся: – Чаму вы, капітан, не назіраеце на сваім пункце?» [3, с. 184]. У размове з маладым салдатам генерал чакае даверу і павагі як да значнага чалавека, але не атрымлівае іх. Такім чынам Максім Гарэцкі іранізуе з вобраза генерала і супрацьпастаўляе яго вобразу вайскоўцаў.

Генерал прыраўноўвае пагарду небяспекай да храбрасці і гераізму. Стрэліўшы з вінтоўкі, ён ускоквае на бруствер, і праз імгненне над ім пралятаюць кулі. У прапаршчыка ўзнікае здаровая думка, што гэта наіграная смеласць, але ён ідзе за генералам: «Каму патрэбна гэта дзівацкае выстаўленне сябе пад кулі? Здурнеў ён, ці што? – з абурэннем паглядзеў на генерала прапаршчык. – Але ж і мне трэба з ім ісці па брустверы, і мне трэба, – думаў ён, чуючы, як забілася сэрца» [3, с. 187]. Пакаранне за неахайнасць і напышлівую смеласць генерала атрымлівае прапаршчык – ён забіты («Можа, ступіў ён два разы, як раптам перакуліўся і сунуўся ў акуп» [3, с. 187]). Міхась Мушынскі адзначае: «Смерць прапаршчыка з'явілася лагічным адказам на непатрэбны генеральскі стрэл» [13, с. 108].

У фінале апавядання Максім Гарэцкі стварае абсурдную сцэну спачування генерала да загінулага: «– Слава загінуўшым сынам бацькаўшчыны! – дадаў і доўга няўмела надзяваў шапку» [3, с. 188]. Абсурднасць вобраза генерала раскрывае трагічны змест твора і яго антываенную сутнасць.

У апавяданні «Літоўскі хутарок» Максім Гарэцкі вялікую ўвагу надае кантрасу прыроды і ваеннай рэчаіснасці. У апавяданні «Генерал» такі кантрас менш адчувальны, хоць ён і прысутнічае: «Дарога ішла дробным лесам і па шэрых, мокрых, зазімавалых палянах. Збоку, у пакопаных канавах і ямках, было поўна вады з лядочкам па краях. Цягнуўся альшэўнік – *цэлы і пасечаны сапёрамі, калі ладзілі дарогу*» [3, с. 183]; «У бінокль відаць былі ў тумане нямецкія бліндажы. Там з іх віўся дым. Відаць былі загародкі, драты. Можна было разгледзець могілкі, крыж і раскіданае бяровенне ад згарэлае хаты» [3, с. 186]. У адным урыўку апісанне прыроды спалучаецца з пэўнай ваеннай дэтальлю. Адметнае апісанне ў фінале твора: «А кулі перасталі дзвінаць. І ўсё зноў было ціха і мокра ў паветры. А далёка, каля лесу, на флангах, няможна было разабраць – *дым ці туман*» [3, с. 188]. Неразборлівасць дыму ці туману падобная да рознасці ў поглядах герояў: туман для генерала ў кабінёце і дым для салдат у акопах.

Такім чынам, у апавяданні Максіма Гарэцкага «Генерал» антываенная ідэя ўвасабляецца дзякуючы стварэнню іранічнага вобраза генерала; кантрасу вобраза генерала і вайскоўцаў; супрацьпастаўленню стаўлення герояў да баявых дзеянняў, смеласці, гераізму і ўласнай бяспекі; апісанню прыроды ў спалучэнні з ваеннай рэчаіснасцю; трагічна-абсурднаму фіналу.

У апавяданні «На этапе», напісаным у 1916 годзе, Максім Гарэцкі паказвае ўплыў ваеннага мінулага на жыццё і асобу чалавека. У гэтым творы аўтар звужае прастору дзеяння да сялянскай хаты на Палессі, у якую прыходзяць пераночыць салдаты-запаснікі. Галоўнай постаццю апавядання з'яўляецца былы вайсковец, у псіхалогію якога паглыбляецца аўтар.

Як і ў папярэдніх творах, у апавяданні «На этапе» Максім Гарэцкі выкарыстоўвае кантрас паміж прыродай і ваеннай рэчаіснасцю: «Відаль была адна і тая ж самая за ўсю дарогу, звычайная, але *прыгожая відаль: імгнявае балотнае надвор'е*, грудкі маркотнага алешніку з бакоў праезду – то ўздоўж ля рэчкі, то найгусцей ля дрэннага паломанага мосту... (...) *Болей аконаў, хаця ж таксама абсыпанных, неакуратных; болей драцяных загародак; хаця ж таксама плеченых, ды недаплеченых, з каламі ўбітымі, ды абы-як, а найбольш кінутымі валяцца ў канаве*» [6, с. 206]. Героі з'яўляюцца салдатамі-запаснікамі (армянін-падпрапаршчык, хлапец-артылерыст з Валыні, герой-апавядальнік), таму бачыць знаёмыя мясціны і сваіх людзей для героя-апавядальніка надзвычай каштоўна: «Хацелася даўжэй любавання на яго. *Быў ён стромкі, зграбны і самавіты. Тутэйшая паляшувка вяртатка, гэтая шэра-бялая світа, кароткая і гладка сцягнутая ў паясе, як чаркеска, незвычайна хораша прыйшлася да яго*» [6, с. 208]. Вайскоўцы на кароткі час трапляюць у абстаноўку мірнага жыцця (сялянская хата, вясковая сям'я), адпаведна, абвострана адчуваюць смутак і хараство, а герой-апавядальнік аналізуе наваколле.

Максім Гарэцкі праз героя-апавядальніка не дае гаспадару хаты адназначнай ацэнкі, а апісвае яго мінулае, супрацьпастаўляе знешняе і ўнутранае аблічча героя. Гаспадар мае жонку Праксэду, на якую падчас вячэры пастаянна глядзяць армянін і артылерыст. Паводзіны вайскоўцаў

стануць падставай для разваг пра жаночую распусту. Пасля робіцца вядомым, што гаспадар хаты мае чатыры Георгіеўскія крыжы і адпраўлены ў адстаўку, «бо ў яго перабіта ключыца». Адпаведна, нядобрае ваеннае мінулае палешука адбілася на яго светаўспрыманні. Герой скардзіцца на «няпраўду і непарадкі», «што жонку і матку ганялі на работы», але гэта толькі вонкавая крыўда, якая адразу бачная апавядальніку.

Герой-апавядальнік назірае, ці мае гаспадар веру ў што-небудзь, ці будзе маліцца: «І што вы думаеце – ён не маліўся! Гэта быў для мяне рэдкі выпадак, што селянін клаўся спаць не маліўшыся» [6, с. 209]. Гэтая дэталёвая сведчыць пра тое, што адстаўны вайсковец згубіў у суворай рэчаіснасці веру ў Бога. Бачачы, што падпрапаршчык сочыць за Праксэдай, гаспадар узрушана вядзе маналог пра распусту, пры гэтым выкарыстоўвае біблейскі вобраз апакаліпсісу, хоць і не верыць у Бога: «– *Распуста* цяпер такая, якую прадказалі прарокі на канец свету. У *Маскоўшчыне* і даўней праве было тое самае: кожная салдатка жыла ў распусце. Нашы *белароскі*, – сказаў ён, – як-та далікатнейшыя, змірнейшыя. Ды цяпер, як насунуў сюды фронт, і ў нас тое самае...» [6, с. 209]. У апавяданні не згадваецца канкрэтнай прычыны гаспадаровай нервовай рэакцыі, датычнай яго жонкі, але Максім Гарэцкі з дапамогай апісання звяртае ўвагу на змены ў паводзінах жанчын: «Праксэда *маўчала*, і маці *маўчала*. Яны, калі ён казаў аб распусце, быццам *прыціхлі*, *пакарыліся*, *цішэй сталі варушыцца* – адна з падушкаю ў руках ля полу, другая з галлём ля печы» [6, с. 209]. Міхась Мушынскі заўважаў: «Паляшук, які на вайне паказваў цуды мужнасці і гераізму (...), аказваецца, не можа пераадолець душэўны надлом, выкліканы ці то легкадумнымі паводзінамі прыгажуні-жонкі, ці яе здрадай у час яго доўгай адсутнасці» [13, с. 104]. Атрымліваецца, скалечанасць гаспадара вайной і асабістая душэўная траўма адбіваюцца на іншых сямейніках.

Паляшук раптоўна пераключаецца на іншы расповед, які падобны да трызнення: «І бачым: на небе, з усходу на захад, у белым-белым, светлым ззянні, але як у тумане, ідуць, ідуць, ідуць... У каго ў руцэ шабля, у каго стрэльба ці якая іншая зброя, кулямёты на каточках цягнуць... І напіс там, дзе прайшлі, вялікімі чырвонымі, аж гараць, літарамі – гады: 1914, 1915, 1916... З’являцца літары і змеркнуць патроху, з’являцца і змеркнуць... Не паспеў я добра прыгледзецца, як раптам жа ўсё – шух! Шухнула, і зноў цёмна...» [6, с. 210]. Максім Гарэцкі не дае адказу, ці гэта напраўду трызненне праз цяжар перажытага, ці гэта боязь за сваю жонку. У любым выпадку гэта сведчыць пра тое, што чалавек, які вярнуўся з вайны, пакалечаны маральна і фізічна і не толькі пакутуе сам, але і прыносіць пакуты іншым: «І цяпер, чуючы яго раздражнёны голас, я падумаў, што чалавек гэты страшэнна зайздросны да свае жонкі, а можа, і мучаецца за нейкія яе памылкі за час, калі ён быў на фронце, а ў хаце ў іх начавалі такія ж пераходныя салдаты, як і мы» [6, с. 211].

Такім чынам, у апавяданні Максіма Гарэцкага «На этапе» прысутнічае кантраст паміж прыродай і ваеннай рэчаіснасцю, але ў меншым памеры, чым у папярэдніх творах. Апавяданне «На этапе» мае ў сабе антываенную ідэю, якая праяўляецца ў абвостраным стаўленні вайскоўцаў да мірнага жыцця. Аўтар паказвае, якім чынам адбілася вайна і магчымыя падзеі падчас яе на

жыцці героя: ён мае раненне, падазрае сваю жонку ў распусце, не мае ніякай веры і ўпэўненасці. Максім Гарэцкі выяўляе гэта з дапамогай мастацкіх дэталей, апісанняў і аналітычных разваг героя-апавядальніка.

Невялікае па памеры апавяданне «Пакінутыя хаты» адрозніваецца ад папярэдніх («Літоўскі хутарок», «Рускі», «Генерал», «На этапе») сваёй стылістыкай і пабудовай, але пры гэтым таксама закранае ваенную сутнасць і ідэю марнасці вайны.

Максім Гарэцкі стварае ў апавяданні некалькі часавых пластоў: 1915 год; час, у якім знаходзіцца герой-апавядальнік; «старасвеччына». Твор пачынаецца са згадкі пра 1915 год, аўтар адным сказам уводзіць чытача ў трагічны кантэкст твора: «...апынуўся паміж хат, пакінутых гаспадарамі...» [7, с. 279]. Для беларусаў надзвычай важна мець свой дом і кантраляваць уласную прастору, таму вобраз «хат, пакінутых гаспадарамі» перадае разбурэнне жыццяў людзей.

Далей праз маналог героя-апавядальніка Максім Гарэцкі апісвае спустошанае наваколле, дзе пануе «цішыня і могільнасць». Гэтая частка апавядання па стылістыцы набліжаная да жанру абразка: «Як тут смутна! Не чуваць вясёлых дачных галасоў, дзявочага звонкага смеху і грання на верандзе грамафону. Цішыня і могільнасць. Забітыя вокны з пакрадзенымі там-сям шыбамі. Пыл і павучынне на сходах» [7, с. 280].

Герой твора апынаецца ў памежным стане (сон), як і ў апавяданнях «Рускі», «На этапе» (псіхічны/нервовы разлад). Аповед набывае фантастычныя рысы, герой пераносіцца да старадаўніх муроў сярод лесу. Апавядальнік падыходзіць да залі, «...поўнай чалавечых касцей, чарапоў і яшчэ недагнілых трупаў» [7, с. 280]. Максім Гарэцкі стварае яскравы і рэалістычны вобраз без змяншэння экспрэсіўнасці, бо менавіта так перадае марнасць і незразумеласць усіх войнаў. Кампазіцыя апавядання кальцавая, узрушаны герой прачынаецца і імкнецца як найхутчэй сысці ад пакінутых хат: «Мне зрабілася жудасна. І я з цяжкім пачуццём прачнуўся. Ад пакінутых хат веяла такім сумам, што я барзджэй пайшоў проч» [7, с. 280].

Такім чынам, антываенная ідэя ў апавяданні «Пакінутыя хаты» ўвасабляецца праз лірычнае апісанне наваколля; характэрны вобраз пакінутых хат; вобраз «касцей, чарапоў і яшчэ недагнілых трупаў», які ўзнікае ў памежным стане героя-апавядальніка. Кальцавая кампазіцыя вяртае героя да рэчаіснасці, дзе ўсё тыя ж пакінутыя хаты – нязменныя наступствы вайны.

Спосабамі ўвасаблення антываеннай ідэі ў апавяданнях Максіма Гарэцкага «Літоўскі хутарок», «Рускі», «Генерал», «На этапе», «Пакінутыя хаты» з'яўляюцца характэрныя вобразы (хутар, іранічны вобраз генерала); выкарыстанне кантрасту паміж з'явамі (мірнае жыццё і вайна); апазіцыі («свой-чужы», генерал і вайскоўцы, жыццё «да вайны» і невядомасць); адлюстраванне зменаў у чалавечай свядомасці, у тым ліку ў памежных станах свядомасці (дэфармацыя свядомасці і ідэнтычнасці); рэалістычныя мастацкія апісанні і паказ гвалту і руйнавання гуманістычнай маралі ў розных формах; выяўленне вайны як «чужой» з'явы для герояў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Барбюс, А. Огонь / сост. Ф. С. Наркирьер и др. / А. Барбюс. – М. : Наука, 1985. – 503 с.
2. Быкаў, В. Знак бяды: Аповесць / Мастак Ю. Герасіменка. / В. Быкаў. – Мінск. : Мастацкая літаратура, 1984. – 254 с.
3. Гарэцкі, М. Генерал / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930 – С. 181–188.
4. Гарэцкі, М. Літоўскі хутарок / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930 – С. 140–154.
5. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 3 : На імперыялістычнай вайне. Віленскія камунары. – С. 5–129
6. Гарэцкі, М. На этапе / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – С. 206–211.
7. Гарэцкі, М. Пакінутыя хаты / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1 : Апавяданні 1913 – 1930. – С. 279–280.
8. Гарэцкі, М. Рускі / М. Гарэцкі // Збор твораў: у 4 т. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1: Апавяданні 1913 – 1930. – С. 154–158.
9. Гарэцкі, Р. Г. Ахвярую сваім «я» (Максім і Гаўрыла Гарэцкія) / Р. Г. Гарэцкі. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – 287 с.
10. Дасаева, Т. М. Летапіс жыцця і творчасці Максіма Гарэцкага. / Т. М. Дасаева. – Мінск, 1993. – 87 с.
11. Дюамель, Ж. Жизнь мучеников: [Рассказы] / Ж. Дюамель // пер. с фр. А. В. Кривцовой / под ред. и с предисл. Е. Ланна. – М. : Земля и фабрика, 1924. – 129 с.
12. Максім Гарэцкі: успаміны, артыкулы, дакументы / склад. А. С. Ліс, І. У. Саламевіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 366 с.
13. Мушынскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушынскі. – Мінск : Беларуская навука, 2013 – 543 с.
14. Ремарк, Э. М. На Западном фронте без перемен. / Э. М. Ремарк // пер. с нем. Н. Фёдоровой. – М. : АСТ, 2018. – 256 с.
15. Хемінгуэй, Э. Бывай, зброя! / Э. Хемінгуэй // Раман: Для сярэд. і ст. шк. узросту; пер. з англ. М. Валошка. – Мінск : Беларусь, 1996. – 256 с.